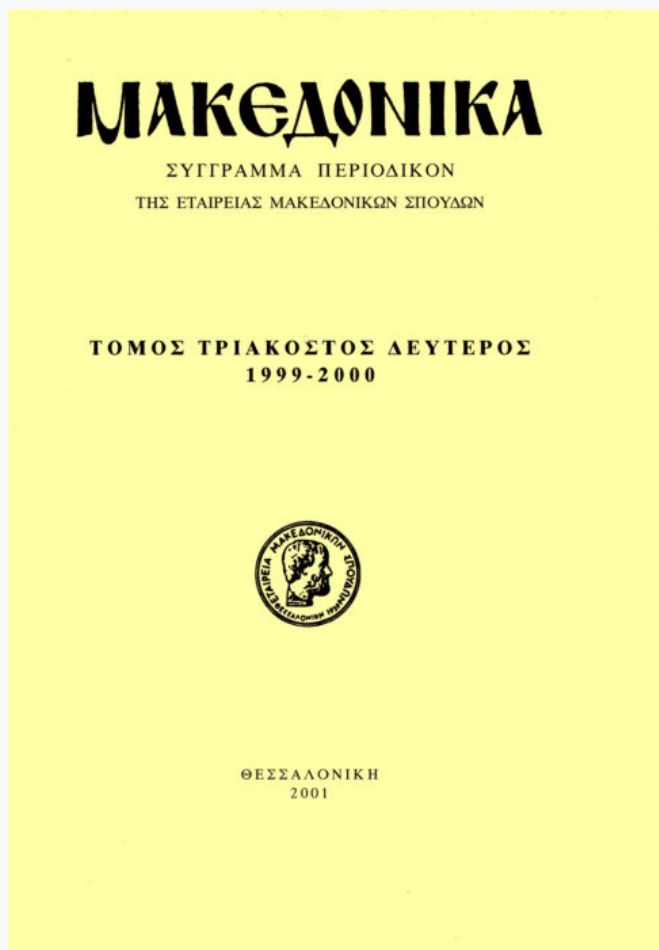

Μακεδονικά

Τόμ. 32, Αρ. 1 (2000)

Ανέκδοτες επιστολές του Ιωάννη Κωνσταντινίδη
στον Στέφανο Δραγούμη

Στάθης Ν. Κεκρίδης

doi: [10.12681/makedonika.164](https://doi.org/10.12681/makedonika.164)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεκρίδης Σ. Ν. (2000). Ανέκδοτες επιστολές του Ιωάννη Κωνσταντινίδη στον Στέφανο Δραγούμη. *Μακεδονικά*, 32(1), 39–58. <https://doi.org/10.12681/makedonika.164>

ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ ΣΤΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Κατά τη διάρκεια έρευνας στο Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου των Εξωτερικών επισημάνθηκαν τρεις επιστολές του κρητικού ποιητή Ιωάννη Κωνσταντινίδη (1848-1917)¹, που έζησε στην Καβάλα και υπήρξε από τους πρωτεργάτες του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Οι επιστολές κατατάχθηκαν, προφανώς από αβλεψία, σε φάκελο που περιείχε έγγραφα για τη Σάμο², και ανευρέθηκαν επειδή αντικείμενο της έρευνας ήταν η νεότερη ιστορία της. Η επισημάνσή τους απετέλεσε ευχάριστη έκπληξη για τον γράφοντα, αφού η ζωή και το έργο του Κωνσταντινίδη υπήρξαν αντικείμενα μελέτης ήδη από το 1972³. Στην πρώτη από τις επιστολές υπήρχε συνημμένο και ένα υπόμνημα του νεαρού τότε Θασίου, γόνου επιφανούς θασιακής οικογένειας, του Μιχαήλ Γ. Χρηστίδη, με τίτλο «*Συνοπτική Ιστορία του υπό την προστασίαν των Α. Υψηλοτήτων Αντιβασιλείων της Αιγύπτου πολιτεύματος της νήσου Θάσου, από του 1834 μέχρις εσχάτων*», το οποίο, απ' όσο γνωρίζω, παραμένει ανέκδοτο⁴. Οι επιστολές είναι ιδιόγραφες και γραμμένες σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα ή μια από την άλλη (Μάιος - Ιούλιος 1902). Προϋόντα μιας φορτισμένης περιόδου με έντονο διπλωματικό

1. Για τη ζωή και το έργο του Κωνσταντινίδη βλ. Στάθης Κεκριδής, «Ιωάννης Κωνσταντινίδης», εφημ. *Ταχυδρόμος* Καβάλας, φ. 11147/25.3.1972 (στο εξής: «Ιωάννης Κωνσταντινίδης»): του ίδιου, «Ο ποιητής Ιωάννης Κωνσταντινίδης (1848-1917)», *Η Καβάλα και η περιοχή της. Α' Τοπικό Συμπόσιο 18-20 Απριλίου 1977, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 263-277 (στο εξής: «Ο ποιητής»): Κ. Χιόνης, *Ο ποιητής Ιωάννης Κωνσταντινίδης και το έργο του (1848-1917)*, Καβάλα 1978 (στο εξής: *Ο ποιητής Ιωάννης Κωνσταντινίδης*), όπου έχουν καταχωρηθεί σχεδόν όλα τα ποιήματά του.

2. *Φάκελος Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών* (στο εξής: Α.Υ.Ε.) 1911/Β/53.

3. Βλ. Κεκριδής, «Ιωάννης Κωνσταντινίδης» του ίδιου, «Ο ποιητής».

4. Περισσότερα για τον Μ. Γ. Χρηστίδη βλ. Κ. Χιόνης, «Βιογραφίες νεότερων ανδρών της Θάσου», *Θασιακά* 3 (1986) 111 (στο εξής: «Βιογραφίες»). Πρβλ. του ίδιου, *Η παιδεία στην Καβάλα (1864-1919)*, Καβάλα 1990, σσ. 56-59, *passim* (στο εξής: *Η παιδεία στην Καβάλα*). Ο νεαρός τότε Χρηστίδης πρέπει να ήταν 37 περίπου ετών, αφού στους εκλογικούς καταλόγους της Υποδιοικήσεως Θάσου του 1915 δηλώνεται ως 50 ετών· βλ. Γ. Αστεριάδης, «Ο πρώτος εκλογικός κατάλογος της Υποδιοικήσεως Θάσου (1915)», *Θασιακά* 8 (1992-93) 275. Το υπόμνημα, που αιτιολογεί την αγανάκτηση των Θασίων, όπως εκδηλώθηκε με το κίνημα του 1902, επιβεβαιώνει ή αποσαφηνίζει ορισμένες από τις πληροφορίες για τη Θάσο του 19ου αι.: θα δημοσιευθεί και θα σχολιασθεί σε προσεχή μελέτη. Παρόμοιο υπόμνημα (έκθεση) είχε συντάξει και ο πατέρας του, ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Χρηστίδης. Βλ. Χιόνης, «Βιογραφίες», σσ. 111 κ.ε. Πρβλ. του ίδιου, «Η παιδεία στη Θάσο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *Θασιακά* 7 (1990-91) 440 (στο εξής: «Η παιδεία στη Θάσο»). Επίσης Αλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου, 1453-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 154 (στο εξής: *Ιστορία της Θάσου*).

παρασκήνιο, και όχι μόνο, αφού τότε (Απρίλιος 1902) η Θάσος δέχθηκε πάλι την τουρκική κατοχή, διασώζουν μια σπάνια αμεσότητα.

Παραλήπτης των επιστολών ήταν ο Στέφανος Δραγούμης (1842-1923)⁵, σημαντική πολιτική προσωπικότητα της εποχής εκείνης, με τον οποίο ο Κωνσταντινίδης διατηρούσε φιλική επικοινωνία, ενώ παράλληλα τον ενημέρωνε περί των διαδραματιζομένων στην Ανατολική Μακεδονία.

Το ενδιαφέρον και η μέριμνα της οικογένειας Δραγούμη για τη Μακεδονία είναι γνωστά και δεδομένα. Ειδικότερα ο Στέφανος, ως ιδρυτής του Μακεδονικού Συλλόγου Αθηνών και του Ελληνομακεδονικού κοιμητίου, έπρεπε να είναι πολύ καλά πληροφορημένος για τα τεκταινόμενα, ώστε να συμβάλει στη λήψη ορθών αποφάσεων από το κέντρο, και με την πολιτική δύναμη που διέθετε να έρχεται αρωγός στον αγώνα των Μακεδόνων. Συνεργαζόταν με διαφόρους Έλληνες, που έμεναν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, και ενημερωνόταν για τα συμβαίνοντα. Ανάμεσά τους πρωταγωνιστής, για τον χώρο της Ανατολικής Μακεδονίας και τη Θάσο, ήταν ο κρητικός ποιητής. Δυστυχώς μέχρι σήμερα η έρευνα δεν έφερε στο φως τις απαντήσεις του Δραγούμη, που φαίνεται ότι έλαβε ο Κωνσταντινίδης⁶, ώστε να έχουμε πληρέστερη εικόνα της προσφοράς των δύο αυτών σημαντικών Ελλήνων στον Μακεδονικό Αγώνα αλλά και του γενικότερου ρόλου τους στα πολιτικά πράγματα του υπόδουλου ελληνισμού.

Οι επιστολές, πέρα από τον προσωπικό και φιλικό χαρακτήρα τους, μας παρέχουν ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες, τις οποίες ο Κωνσταντινίδης προωθούσε προς το κέντρο μαζί με τις απόψεις και τις προτάσεις του. Αφορούν στο καθεστωτικό ζήτημα της Θάσου, κατά τη διάρκεια μιας κρίσιμης καμπής του, και επιβεβαιώνουν τα ήδη γνωστά αίτια της δεύτερης εξεγέρσεως (που ξεκίνησε ως συλλαλητήριο διαμαρτυρίας) των Θασίων στις 27

5. Πρόκειται για τον πατέρα του Ίωνα Δραγούμη (1878-1920), γνωστό πολιτικό, λόγιο και αγωνιστή. Πέρα από το γεγονός ότι ο Κωνσταντινίδης με τον Δραγούμη ήσαν ομοϊδεάτες, κινούμενοι στον φιλελεύθερο χώρο του Τρικούπη και στη συνέχεια του Βενιζέλου, παρά τις κατά καιρούς διαφωνίες τους, τις σχέσεις τους χαρακτήριζε η φιλία και η αμοιβαία εμπιστοσύνη. Την εποχή που γράφονται οι επιστολές ο Δραγούμης πρωτοστατούσε στην οργάνωση του Μακεδονικού Αγώνα με την ίδρυση του Ελληνομακεδονικού κοιμητίου, τη συγκρότηση ανταρτικών σωμάτων, τη διαφώτιση της κοινής γνώμης, ελληνικής και ξένης, και την ενίσχυση των πατριωτών εκείνων που αγωνίζονταν υπέρ των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων της Μακεδονίας και βέβαια υπέρ της απελευθερώσεώς τους. Περισσότερα βλ. Ι. Νοτάρης, *Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 1903 με βάση έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Θεσσαλονίκη 1970 (ανάτυπο από τον Ι΄ τόμο των *Μακεδονικών*).

6. Από τη δεύτερη επιστολή που δημοσιεύεται φαίνεται ότι ο Κωνσταντινίδης έλαβε τουλάχιστον μία απαντητική επιστολή, γραμμένη στις 12 Ιουνίου 1902. Αλλά και η πρώτη προϋποθέτει επιστολή του Δραγούμη, ο οποίος ζήτησε να πληροφορηθεί τους λόγους του κινήματος των Θασίων και τις ιστορικές συγκυρίες που οδήγησαν σ' αυτό. Γι' αυτό ο Κωνσταντινίδης στέλνει συνημμένο το ιστορικό υπόμνημα που συνέταξε ο Μ. Γ. Χρηστίδης.

Μαρτίου 1902, στο χωριό Θεολόγος, κατά τη διάρκεια της οποίας υπήρξαν και δύο (ή περισσότεροι;) νεκροί⁷. Η ένοπλη βία κατά του πλήθους ασκήθηκε από τα όργανα του Αιγύπτιου διοικητή Μαχμούτ Ριφάτ μπέη, Κιρκάσιου στην καταγωγή αξιωματικού (μάλλον ταγματάρχη) του αιγυπτιακού στρατού, ο οποίος διέθετε φρουρά 80 στρατιωτών και ανάλογο αριθμό αξιωματικών, που τελικά εγκατέλειψαν το νησί το 1903⁸.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. λόγω της βαρειάς φορολογίας και των συνεχών αυθαιρεσιών της διοικήσεως, που στην πράξη ακύρωναν τα προνόμια των κατοίκων, η κατάσταση είχε γίνει αφόρητη. Οι Θάσιοι με αναφορές και ψηφίσματα προς τον χεδίβη, με τη συνηγορία και της ελληνικής κυβερνήσεως, ζητούσαν κατανόηση. Ο υπουργός Εξωτερικών Αλ. Θ. Ζαΐμης επειγόντως απαιτούσε από τον Έλληνα διπλωματικό πράκτορα στο Κάιρο Ιωάν. Γρυπάρη (1844-1925) να ενημερώσει σχετικά τον χεδίβη⁹ και να συνηγορήσει *ὕπὲρ τῆς κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἀποδοχῆς τῶν αἰτημάτων τῶν κατοίκων*¹⁰. Το 1901 είχε επισκεφθεί τη Θάσο, με σκοπό να εξετάσει τα παράπονα των κατοίκων ο Αιγύπτιος υπουργός του Ερκαφίου Χαϊρὴ πασάς¹¹, ο οποίος περιήλθε όλα τα χωριά, συγκέντρωσε τα αιτήματα των κατοίκων και υποσχέθηκε ότι θα τα θέσει υπόψη του χεδίβη, χωρίς όμως ευκρινή θετικά αποτελέσματα.

Παράλληλα, οι επιστολές αναφέρονται σε κάποιες μορφές του ακήρυκτου αλλά αμείλικτου Μακεδονικού Αγώνα, κυρίως στην Προσωπότητα της Δράμας. Ο Κωνσταντινίδης παρακολουθούσε από κοντά τα γεγονότα και ήταν

7. Για τη στάση των Θασίων βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου*, σ. 165 και του ίδιου, «Γεγονότα στη Θάσο κατά τα τελευταία χρόνια της συγκυριαρχίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Αιγύπτου σ' αυτήν (τέλη 19ου - αρχές 20ού)», *Θασιακά* 6 (1989) 28 (στο εξής: «Γεγονότα στη Θάσο»), όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Φώτης Τριάρχης, «Η αφήγηση του Θασίτη αγωνιστή Αναστάση Κουμτζέλη για την άγνωστη εξέγερση του 1902 στη Θάσο», *Η Καβάλα και η περιοχή της, Α' Τοπικό Συμπόσιο 18-20 Απριλίου 1977, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 445-469. Περβλ. και Ηλ. Λαμπίρης, «Τα γεγονότα του 1902 στη Θάσο», *Θασιακά* 1 (1984) 29-33. Αίτιο της διαμαρτυρίας των Θασίων ήταν η επιβολή δυσβάστακτου φόρου 2 γροσίων κατά κεφαλή αιγοπροβάτου. Η Θάσος διέθετε τότε 60.000 αίγες, που ήταν και επικίνδυνες για τα δάση του νησιού. Σκοπός ήταν στο τέλος του συλλαλητηρίου των δύο χιλιάδων Θασίων να συνταχθεί ψήφισμα προς τον χεδίβη.

8. Σημείωμα Α.Υ.Ε. 1911/Β/53 και Β/55.

9. Hedive ή Khedive: πρόκειται για περσικό τίτλο που σήμαινε πρίγκιπα, διοικητή αυτόνομης περιοχής. Απονέμιθηκε από τον σουλτάνο στον πασά της Αιγύπτου Ισμαήλ από το 1866. Στη δικαιοδοσία του υπαγόταν και η Θάσος, που είχε παραχωρηθεί από τον σουλτάνο Μαχμούτ Β' στον Μωχάμετ Άλη, πασά της Αιγύπτου (30 Μαρτίου 1813): βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου*, σ. 60. Στην υπό μελέτη περίοδο χεδίβης της Αιγύπτου ήταν ο Αμπάς-Χιλήμ Β' (Abbas Hilmi, 1892-1914). Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια στις 14 Ιουλίου 1874 και πέθανε στη Γενεύη στις 20 Δεκεμβρίου 1944. Βλ. *The Encyclopaedia of Islam* (= EI), τ. 1, 2η έκδοση, Leiden 1986, σ. 13.

10. Α.Υ.Ε. 1904/ΚΓα/α.α./28.2.1902.

11. Περβλ. και Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου*, σ. 165.

ενήμερος για ό,τι συνέβαινε στην περιοχή. Επειδή δε ασχολούνταν με τις πωλήσεις καπνών, περιόδευε στην ύπαιθρο και σχημάτιζε ολοκληρωμένη εικόνα των συμβαινόντων. Παραμένει αδιευκρίνιστο αν ήταν εντεταλμένος του ελληνικού κράτους ή προέβαινε σ' αυτές τις ενέργειες εθελοντικά, αν και η συστηματική συνεργασία του με το ελληνικό υποπροξενείο Καβάλας μας παραπέμπει στην πρώτη ιδιότητα. Έτσι ή αλλιώς οι πληροφορίες που παρείχε ήσαν ελεγμένες και έγκυρες. Επιπροσθέτως, σήμερα συμβάλλουν στην ερμηνεία της ψυχολογίας των πατριωτών εκείνων, που ήθελαν να μη αποδέχονται παθητικά τα δρώμενα, αλλά με την παρουσία και τη δράση τους να τα επηρεάζουν προς όφελος του αλύτρωτου Ελληνισμού.

Με τις επιστολές αυτές αποσαφηνίζονται επαρκώς η εθνική δράση και ο πρωτεύων ρόλος του ποιητή Ιωάννη Κωνσταντινίδη κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα και η σημαντική συμβολή του στα Θασιακά¹², ενώ καταδεικνύεται η συνεχής επικοινωνία των Μακεδόνων πατριωτών με το κέντρο, προς το οποίο διοχετεύονταν πληροφορίες περί των συμβαινόντων. Η σχέση του Κωνσταντινίδη με σημαντικούς ανθρώπους του καιρού του (Δραγούμης, Βενιζέλος, Μαυροκορδάτος κ.ά.) συντέινει στη διαμόρφωση ορθών αποφάσεων, αφού τους παρείχε αξιόπιστη πληροφόρηση αλλά και δημιουργικό προβληματισμό. Ειδικότερα όμως η πτυχή της σχέσεως του Κωνσταντινίδη με τον Στέφανο Δραγούμη, ενώ ήταν γνωστή, δεν είχε επαρκώς φωτισθεί μέχρι σήμερα. Η δημοσίευση των επιστολών αυτών συμβάλλει στον εμπλουτισμό των γνώσεών μας για το βάθος και την ποιότητα των σχέσεων αυτών, επιβεβαιώνει την ενεργό ανάμειξη του Κωνσταντινίδη στα δρώμενα της Ανατολικής Μακεδονίας και ανοίγει την προοπτική για επισήμανση και άλλων επιστολών του.

Στις επιστολές σκιαγραφείται ο διμέτωπος αγώνας εκείνων των πατριωτών που είχαν αναλάβει ηγετικούς ρόλους, μεταξύ τους και ο Κωνσταντινίδης, στην προάσπιση των εθνικών δικαίων. Στην Προσωπική ο αγώνας επικεντρωνόταν εναντίον των εξαρχηκών, στη Θάσο εναντίον της κακοδιοικήσεως (οθωμανικής και αιγυπτιακής). Έτσι, η διμορφία του αγώνα μπορούμε να πούμε ότι συμπυκνώνεται στην πάλη για εθνική αποκατάσταση αλλά και στην αδιάκοπη αναμέτρηση με τον κατακτητή για κοινωνική αναβάθμιση και πιο ανθρώπινους όρους διαβίωσης.

*

Με την πρώτη επιστολή ο αποστολέας διαβιβάζει το υπόμνημα του Μ. Γ. Χρησιδίου και παρακαλεί τον Δραγούμη για την απονομή ενός γραπτού επαίynu προς τον γράψαντα, προκειμένου ο έπαινος να λειτουργήσει ως κινητή-

12. Για το ενδιαφέρον του Κωνσταντινίδη για τη Θάσο βλ. Κ. Χιώνης, «Η Θάσος και η δράση των Θasiών κατά τον Μακεδονικό αγώνα», *Θασιακά* 1 (1984) 75 (στο εξής: «Θάσος και δράση των Θasiών»).

ριος μοχλός συμμετοχής και άλλων στους εθνικούς αγώνες. Η πατριωτική συνείδηση του Κωνσταντινίδη¹³, όπως αποκαλύπτεται και στο ποιητικό έργο του, εξεγείροταν όταν διαπίστωνε τον εφησυχασμό ή την αδιαφορία των ομοεθνών του. Όταν συναντούσε πατριώτες, και μάλιστα νέους, επιστράτευε κάθε δυνατότητα προκειμένου να χαλυβδωθεί ο πατριωτισμός τους και να λειτουργήσει ως αφυπνιστικός παράγων και των υπολοίπων. Η ίδια ακριβώς νοοτροπία τον οδήγησε και στην πρόταση για απονομή τιμής από το ελεύθερο ελληνικό κράτος στον Ιταλό φιλέλληνα Στανίσλαο Πικιόλι¹⁴. Διαπιστώνεται ακόμη ότι ο Κωνσταντινίδης και ο Δραγούμης είχαν ταύτιση απόψεων στο ζήτημα της καταλήψεως της Θάσου από τις τουρκικές αρχές. Πίστευαν ότι έπρεπε πάραυτα να αποχωρήσουν οι Τούρκοι καταλήψεις και να επανέλθει το αιγυπτιακό καθεστώς. Διαφορετική ήταν η επίσημη θέση της Ελλάδος, όπως εκφραζόταν από τον πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Ν. Μαυροκορδάτο¹⁵, και η οποία θεωρώντας το ζήτημα ως εσωτερική υπόθεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, το χαρακτήριζε ως *άναξιο λόγου*. Η ελληνική κυβέρνηση αξιολογούσε το ζήτημα ως δευτερεύον και τηρούσε στάση αναμονής. Ο Κωνσταντινίδης μάλιστα παρακαλούσε τον Δραγούμη να διατηρήσει τις απόψεις του υπό εχεμύθεια, φοβούμενος μήπως η δημοσιοποίηση τον φέρει σε αντίθεση με τον στενό φίλο του Ν. Μαυροκορδάτο.

Οι θέσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων παρουσιάζονταν διαφοροποιημένες έναντι της καταλήψεως της Θάσου από τον Οθωμανό διοικητή. Στη διαμόρφωση των θέσεων τους είχαν συμβάλει και οι εισηγήσεις των εκπροσώπων τους στην Καβάλα. Η Αγγλία και η Ιταλία αποδοκίμαζαν την κατάληψη, ενώ η Ρωσία και η Γαλλία παρήγγειλαν στον εκπρόσωπό τους Πέτρο Βουλγαρίδη¹⁶ να τηρήσει στάση επιφυλακτική, επειδή εξετίμησαν το γεγονός *ως προ-*

13. Για τον Κωνσταντινίδη ως πατριώτη βλ. Κεκριδής, «Ο ποιητής», σ. 269.

14. Ο γιατρός Πικιόλι, που εκπροσωπούσε στην Καβάλα τα συμφέροντα της Ιταλίας και της Αγγλίας, ήταν στενός φίλος του Κωνσταντινίδη. Γι' αυτό όταν απεβίωσε η θυγατέρα του Ύνδα, ο Κωνσταντινίδης, συμπάσων με τον βαρυνενούοντα πατέρα, απήντησε έναν έμμετρο παραμυθητικό με τίτλο *τῷ χαροκαπνένῳ πατέρα* (sic!) *φίλω μου, ἱατρῷ Στανισλάφ Πικιόλι, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ύνδας του*. Βλ. Χιόνης, *Ο ποιητής Ιωάννης Κωνσταντινίδης*, σ. 283. Πρβλ. στο ίδιο έργο, σσ. 310-311.

15. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος ήταν γιος του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, πρωθυπουργού του Οθωνα. Χρημάτισε πρεσβευτής της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη και υπουργός. Η αγάπη και η φιλία του Κωνσταντινίδη προς τον Μαυροκορδάτο εκφραζόταν σε κάθε ευκαιρία. Περισσότερα βλ. Χιόνης, *Η παιδεία στην Καβάλα*, σσ. 41 κ.ε. Κορυφώθηκε όμως όταν, μετά τον θάνατο του Νικολάου, ο Κωνσταντινίδης απήγγειλε στην Καβάλα, 25 Μαρτίου 1903, ποίημα αφιερωμένο *τῷ ἀγνῷ καὶ περιδόξῳ εὐπατρίδι φίλῳ μοι ἀειμνήστῳ Νικολάῳ Μαυροκορδάτῳ*. Το ποίημα τυπώθηκε, δυστυχώς με πλήθος λαθών, σε ειδικό φυλλάδιο στην Αθήνα από το τυπογραφείο Αποστολοπούλου, χωρίς χρονολογία έκδοσης.

16. Ο υποπρόξενος της Γαλλίας ήταν διακεκομμένος Έλληνας της Καβάλας, καπνέμπορος, που παλαιότερα είχε χρηματίσει και υποπρόξενος της Ελλάδος στην Καβάλα. Η σύζυγός του Μαριγώ είχε αναπτύξει έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Βλ. Χιόνης, *Η παιδεία στην Κα-*

σωπική ξριδα του Όθωμανού αυτοκράτορος μετά του ύποτελους του Hedive. Ο Άγγλος αρμοστής στο Κάιρο Λόρδος Κρόμερ (Lord Cromer)¹⁷ διαβεβαίω-
νε τον Έλληνα πολιτικό πράκτορα Ι. Γρυπάρη ότι η Αγγλία δεν είχε κανένα
λόγο να επέμβει, αφού η Θάσος δεν ανήκε στην αιγυπτιακή κυβέρνηση, αλλά
αποτελούσε περιουσία της χεδιβικής οικογενείας και το ζήτημα της καταλή-
ψεως θα ρυθμιζόταν με συνεννόηση σουλτάνου-χεδίβη¹⁸. Ο Κωνσταντινίδης
δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με την ιδέα αυτή, ότι δηλαδή την επιβολή ενός
ανεπιθύμητου καθεστώτος σε 15.000 αμιγή ελληνικό πληθυσμό οι Έλληνες
ιθύνοντες θεωρούσαν ως ζήτημα *ανάξιον τοςαύτης σημασίας*. Η προσπάθειά
του να πείσει τον Δραγούμη για την αλήθεια των γεγονότων και να προκα-
λέσει την περισκεψη των ανθρώπων που διαμόρφωναν την ελληνική εξωτε-
ρική πολιτική, τον οδηγούσε στη χρήση ορισμένων ακραίων χαρακτηρισμών
για τον θασιακό λαό, όταν υποστήριζε ότι *διατελεί εις έντελην άποκτήνωσιν
και άμάθειαν, εις έντελην κατάπτωσιν θρησκευτικού αισθήματος, εις άποσύν-
θεσιν σχεδόν οίκογενειακήν, εις παγετώδη άδιαφορίαν παντός ανθρωπίνου
αισθήματος, και όμως τίς θά πιστεύση ότι τό έθνικόν αυτού αίσθημα παραμέ-
νη πάντοτε φλογώδες κρυμμένον ώσάν σπίθα στη στάκτη*. Ακολουθώς πληρο-
φορούσε τον Δραγούμη περί του Τούρκου διοικητή Καβάλας Εμίν πασά, τον
οποίο θεωρούσε νουνεχί και δίκαιο, αλλά υποστήριζε ότι δεν υπήρχε λόγος
παρουσίας των Τούρκων στη Θάσο *διати είν την νήσον δέν ύπάρχη ούτε εις
Όθωμανός κάτοικος (διά μαρτυριά), όπον δέν γνωρίζει ουδεις τών κατοίκων
τήν Όθωμανικήν γλώσσαν*. Πίστευε ακόμη ότι η επάνοδος των Τούρκων στη
Θάσο θα αποτελούσε αφετηρία περιορισμού των προνομίων αλλά και επιβο-
λής νέων φόρων, αφού η οθωμανική διοίκηση με το γραφειοκρατικό σύστημά
της και τις αθρόες προσλήψεις κρατικών υπαλλήλων θα ήταν αναγκασμένη
να συγκεντρώσει μεγαλύτερα έσοδα. Κατακλείοντας την επιστολή ζητούσε
από τον Δραγούμη να συμβάλει, ώστε η ελληνική πρεσβεία Κωνσταντινουπό-
λεως σε συνεργασία με το πατριαρχείο να μεσιτεύσουν υπέρ της διατηρήσεως
των προνομίων των Θασίων. Ως βασικό συντελεστή για την πραγμάτωσή του
θεωρούσε την αλλαγή του εκκλησιαστικού καθεστώτος της Θάσου με την
ανεξαρτοποίησή της από τη μητρόπολη Μαρωνείας και την ίδρυση δικής της

βάλα, σ. 126. Ως υπορόξενος της Ρωσίας στις 16 Ιουνίου 1900 αφίχθηκε στο Αγ. Όρος προκει-
μένου να παραστεί στα εγκαίνια του μεγάλου καθολικού της σκήτης του Αγ. Ανδρέα ή ρωσικού
Σεραγίου. Ο θεμέλιος λίθος είχε τεθεί στις 16 Ιουνίου 1867 από τον μεγάλο Δούκα Αλέξιο Αλε-
ξάνδροβιτς. Βλ. Γεω. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Καρύς 1988, σ. 271. Δεν είναι λοιπόν ακριβές
ότι αναχώρησε με την οικογένειά του οριστικά για την «ελεύθερη Ελλάδα», όπως διατείνεται η
Γ. Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου, «Η περιοχή της Καβάλας στις παραμονές του ρωσοτουρκικού πολέ-
μου του 1877-78», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 9 (1997) 116.

17. Lord Cromer, *Modern Egypt*, London 1908· του ίδιου, *Abbas II*, London 1915.

18. Α. Υ.Ε. 1904/ΚΓα/α.α. Αναφορά Γρυπάρη προς τον υπουργό Εξωτερικών Αλ. Θ.
Ζαΐμη, αριθ. 39/1 Μαΐου 1902.

μητροπόλεως, ώστε να υπάρχει επιτοπίως ορθόδοξος ιεράρχης. Η άποψη αυτή είχε ήδη ωριμάσει, όπως φαίνεται από ορισμένες διαμαρτυρίες των Θασίων, που έφταναν στο οικουμενικό πατριαρχείο και στρέφονταν εναντίον του μητροπολίτη Μαρωνας Κωνσταντίνου. Τον κατηγορούσαν για φιλοχρηματία, παράνομες χειροτονίες και άλλες απρέπειες, ζητώντας την αντικατάστασή του. Πιθανόν όμως ο πιο λανθασμένος χειρισμός του μητροπολίτη να ήταν η εγκατάσταση ως αρχιερατικού επιτρόπου όχι κληρικού αλλά ενός λαϊκού αμφιβόλου ήθους¹⁹. Οι Θάσιοι τον κατηγορήσαν ότι συνεργάσθηκε με τον Αιγύπτιο διοικητή εναντίον των κατοίκων. Ο Κωνσταντινίδης όμως προχωρούσε ακόμη περισσότερο, δεν στρεφόταν εναντίον του μητροπολίτη προσωπικά, αλλά πίστευε ότι ήταν η καλύτερη ευκαιρία για εκκλησιαστική αυτονομία της νήσου με την εκλογή και εγκατάσταση επιχώριου ιεράρχη²⁰. Αλλά τόσο η σύνδοδος του πατριαρχείου όσο και ο Ιωακείμ ο Γ' δεν έδειχναν προθυμία για μια τέτοια ενέργεια, όπως μπορεί να συναχθεί από την απορριπτική πατριαρχική επιστολή προς ομαδικό αίτημα των Θασίων στις 26 Απριλίου 1902²¹. Η ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινουπόλεως ενημέρωνε το υπουργείο Εξωτερικών ότι ο χεδίβης που παρεπιδημούσε εκεί, σε επαφές που είχε με το πατριαρχείο διαβεβαίωνε τον οικουμενικό πατριάρχη ότι *πλήρη τήν προστάσιαν αὐτοῦ ἤθελε χορηγήσει πρὸς μετρίασιν τῆς φορολογίας τῶν κατοίκων καὶ βελτίωσιν ἐν γένει τῆς καταστάσεως αὐτῶν*²².

Στη δεύτερη από τις επιστολές, διαπιστώνοντας το μέγεθος και τη δύναμη της φιλοπατρίας των λαϊκών τάξεων, τόνιζε ότι τα ελληνικά εθνικά ζητήματα, πέραν της αντιπαλότητας με την Τουρκία, είχαν να αντιμετωπίσουν και τον πανσλαβισμό, ο οποίος *ἐπ' ἐσχάτων ὡς Δράκων ὀκτάπους ἐξήπλωσε πανταχοῦ τοὺς πλοκάμους του*. Αναφέρει μάλιστα ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο που συνέβη στην Προσωτσάνη της Δράμας²³ την άνοιξη του 1902 μεταξύ

19. Βλ. εφημερίδα Αθηνών Αγών, τ. 164/10.5.1902.

20. Ο οραματισμός του Κωνσταντινίδη θα υλοποιηθεί λίγο αργότερα αλλά για πολύ βραχύ χρονικό διάστημα (1924-1932), όταν ιδρύθηκε η *Γερά Μητρόπολις Θάσου* και ο μητροπολίτης έφερε τον τίτλο *Γερότατος Μητροπολίτης Θάσου, υπέρτιμος καὶ ἑπαρχος Αἰγαίου Πελάγους*. Βλ. Αθ. Αγγελόπουλος, «Η διαμόρφωση των ορίων της μητροπόλεως Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου», *Η Καβάλα και η περιοχή της, Α' τοπικό συμπόσιο, 1977, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 182. Πρβλ. και Π. Γεωργαντζής, «Πτυχές της διοικητικής εκκλησιαστικής ιστορίας της Θάσου», *Θασιακά* 7 (1990-91) 210 κ.ε.

21. Περισσότερα βλ. Βακαλόπουλος, «Γεγονότα στη Θάσο», σ. 32.

22. Α.Υ.Ε. 1904/ΚΓ/α.α.κ./28.2.1902.

23. Στην Προσωτσάνη, όπου βρισκόταν μεγάλος αριθμός εξαρχικών, η πάλη ήταν σκληρή και συνεχής. Ήδη την άνοιξη του 1877 είχε επιχειρηθεί η δολοφονία του προέδρου της ελληνικής φιλεκπαιδευτικής αδελφότητας «*Ηώς*» Ν. Λιάμη, γιατρού, και του ανεψιού του Κ. Η. Κωνσταντίνου, φαρμακοποιού. Βλ. έκθεση 150/15.4.1878 του υποπροξένου Καβάλας Αρ. Γιαννακόπουλου (από ορισμένα σημάδια στην υπογραφή του συνάγεται η τεκτονική ιδιότητά του) προς το ΥΠΕΞ, Α.Υ.Ε. 1878/49-9. Πρβλ. και Ιωαννίδου-Μπιτσιάδου, *ό.π.*, σ. 116.

Ελλήνων και των Βουλγάρων σχισματικών, οι οποίοι με ένα, αποτυχημένο τελικά, τέχνασμα προσπάθησαν να ιδιοποιηθούν την ελληνική εκκλησία με την ταφή του αποβιώσαντος Βουλγάρου ιερέα στο προαύλιο του ναού! Το επείσοδιο αυτό είναι ενδεικτικό μιας μορφής διεξαγωγής ενός ανορθόδοξου πολέμου για τη Μακεδονία. Ο Κωνσταντινίδης δεν άφησε άθικτα ούτε τα οικονομικά προβλήματα του αγώνα. Δυστυχώς δεν υπήρχαν στοιχειωδώς επαρκή χρήματα για την αντιμετώπιση των δικαστικών εξόδων που απαιτούνταν για μια έφεση! Οι οικονομικοί πόροι εξευρίσκονταν με εράνους μεταξύ λίγων Ελλήνων, οι οποίοι όμως δεν επαρκούσαν για να καλύπτουν συνεχώς έναν πολυετή και πολυέξοδο αγώνα. Τέλος, μας παρέχει την πληροφορία ότι άρχισαν κάποιες διαδικασίες για την τιμωρία του διοικητή, που αντιμετώπισε με αιματηρή βία τη στάση των Θασίων στα 1902. Ανακλήθηκε από τον χεδίβη, που βρισκόταν τότε στην Κωνσταντινούπολη, στις 20 Ιουνίου 1902, όπως επιβεβαιώνεται και από αναφορά του Έλληνα υποπροξένου στην Καβάλα Γ. Σάρρου. Δεν φαίνεται να επιβλήθηκε κάποια ποινή, αφού τον Αύγουστο του 1902 ο Αιγύπτιος διοικητής επανήλθε και συνέχισε να παραμένει *en tō konakīw*, χωρίς να παραδώσει στον Οθωμανό Εμίν πασά, ο οποίος παρά ταύτα συνέχισε ανεμπόδιστα να οργανώνει την κρατική υπηρεσία του νησιού κατά τα οθωμανικά πρότυπα. Η χεδιβική κυβέρνηση έστειλε τότε (29 Μαΐου) τον υπουργό του Εφραφίου Χαϊρή πασά, που συνοδευόμενος από τον διοικητή του νησιού περιόδευσε τα χωριά βεβαιώνοντας τους κατοίκους περί του αιγυπτιακού ενδιαφέροντος. Έτσι, αυτή την εποχή στη Θάσο εγκαθιδρύθηκε ένα ασύνηθες σύστημα συνδιοικήσεως, που καταργήθηκε οριστικά κατά τους βαλκανικούς πολέμους.

Η τρίτη επιστολή, συντομότερη από τις άλλες δύο, αναγγέλλει την παύση της τουρκικής παρουσίας στη Θάσο και την, σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, επαναφορά του αιγυπτιακού καθεστώτος με τα προνόμια. Ο Κωνσταντινίδης μάλιστα εκφράζει την πρόθεσή του να μεταβεί αυτοπροσώπως στη Θάσο, προκειμένου να καθησυχάσει τη μερίδα εκείνη των Θασίων, που ήσαν αντίθετοι με την επαναφορά του αιγυπτιακού καθεστώτος. Αποσαφηνίζεται πλήρως ότι στη Θάσο είχαν συγκροτηθεί δύο μερίδες πολιτών, που, χωρίς να αποτελούν κόμματα με την τρέχουσα σημασία, υποστήριζαν διαφορετικές αντιλήψεις για το καθεστώς της πατρίδος τους. Η μία επιθυμούσε την παραμονή της αιγυπτιακής, ενώ η άλλη ζητούσε την επαναφορά της οθωμανικής διοικήσεως. Υπήρχε και μια τρίτη, λανθάνουσα και μειοψηφική, που προσέβλεπε στην αιγυπτιακή διοίκηση ως ένα μεταβατικό στάδιο, με την ελπίδα προσαρτήσεως της Θάσου από την Αγγλία, αφού η Αίγυπτος ήταν αγγλικό προτεκτοράτο²⁴.

24. Είναι βέβαιο ότι η Αγγλία δεν επιθυμούσε καμιάς μορφής ανάμειξη, προκειμένου να μη δυναστεύσει την Τουρκία. Αυτό φαίνεται από τις απόψεις του Άγγλου πρέσβη στο Κάιρο αλλά

Από τις επιστολές δεν αναδύονται μόνο οι εθνικές αντιδικίες (Έλληνες - Βούλγαροι), που λάμβαναν χώρα σε μια έκρυθμη εποχή υπό τον οθωμανικό ζυγό. Αποκαλύπτονται και τα σοβαρά ενδοελληνικά προβλήματα, που ανέκυπταν κυρίως όταν απαιτούνταν συλλογικές δράσεις ή οικονομικές δαπάνες. Ακόμη καυτηριάζεται και η «πατριωτική» υποκρισία, που, δυστυχώς, αναπτυσσόταν μεταξύ ορισμένων πρωταγωνιστών.

Α' ΕΠΙΣΤΟΛΗ²⁵

Σεβαστέ μοι φίλε κ. Στ. Δραγούμη
Εἰς Ἀθήνας

Ἐπισυνάπτω ὑμῖν ἑκτενές υπόμνημα φιλοπάτριδος νεανίου ἐκ τῶν καλλιτέρων τῆς νήσου Θάσσου οἰκογενειῶν κ. Μ. Γ. Χριστίδη μετ' εὐχαριστήσεως προσφερθέντος πρὸς σύνταξιν τούτου καὶ στηριζομένου ἐπὶ ἀσφαλεστάτων στατιστικῶν. ἐθεώρησα δὲ δίκαιον νὰ μεταδώσω ὑμῖν αὐτὸ τὸ ἴδιον πρῶτυπον μὴ συνηθίζων νὰ σφετερίζομαι κόπους ξένους. διὰ τοῦτο θεωρῶ ἐπίσης δίκαιον κατόπιν μάλιστα τῆς ἐθνικῆς διαιρέσεως ὅπου διατελοῦμεν. Ὅτι οἱ τοιοῦτοι φιλοπάτριδες ἐργατικοὶ νέοι πρέπει νὰ ἱκανοποιούνται ἐνίστε θωπευόμενοι ὑπὸ ἐξόχων πατριωτῶν. διὸ ἐγκρίνω μετὰ τὴν παραλαβὴν γράψετε δύο λέξεις δι' ἐμοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐκφράζοντες τὴν εὐαρέσκειαν ὑμῶν.

Ἦδη συνοψίζω καὶ πᾶν ὅ,τι σχετικὸν περισυνέλεξα.

Ὁ ἐνταῦθα Ἀγγλὸς ὑποπρόξενος, Ἰταλὸς τὴν ἐθνότητα, καὶ Ἰταλὸς πρόξενος κ. Στανίσλαος Πικιόλης διακρινόμενος ἐκάστοτε διὰ τὰ φιλελληνικάτα αὐτοῦ αἰσθήματα, καὶ δοτὶς σπουδαίως ἐπὶ εἰκοσαετίαν δράσας ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐδεμιᾶς ἠξιώθη εὐαρεσκείας παρὰ τῶν διεπόντων τὰς τύχας αὐτοῦ κυβερνητῶν. ἐνῶ εἰς πλείστον μισέλληνας σχεδὸν καὶ πολὺ ὑποδεεστέρους αὐτοῦ καὶ διὰ παρασῆμων ἠξίωσαν νὰ τιμῇσωσι. καὶ τοῦ ὁποίου ὁ φιλελληνισμὸς αἰσθημα ἄγνόν ἀπορρέον ἐξ ἀνατροφῆς καὶ παιδείσεως. οὐδέποτε μαρανθεῖς καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ φιλελληνικῶς ἔδρασεν, ὑπομνηματεύσας τὰ δέοντα μετ' ἀκριβοῦς λεπτομερείας εἰς τὰς οἰκείας Κυβερνήσεις του. καὶ κατὰ πόσον θὰ χειροτερεύσῃ ἡ τύχη 15 χιλιάδων Ἑλλ. ἐν Θάσσω πληθυσμοῦ²⁶ μετὰ τὴν καταπάτησιν τῶν προνομίων του. καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Νήσου ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως. ἐκ δὲ τῶν σχετικῶν ἀπαντήσεων

καὶ ἀπὸ τις προξενικῆς αναφορῆς στα ἀρχεῖα τοῦ Foreign Office. Βλ. Μάγδα Γεωργιάδου, «Προξενικῆς αναφορῆς ἀπὸ τα ἀρχεῖα τοῦ Foreign Office, σχετικῆς μετὰ τὴν ἀνακατοχὴ τῆς Θάσου ἀπὸ τὴν Τουρκία», *Θασιακά* 5 (1988) 93-101.

25. Στὰ κείμενα τῶν επιστολῶν διατηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ χειρογράφου.

26. Στὴ Θάσο δὲν ὑπῆρχαν κάτοικοι Ὀθωμανοί, οὔτε κανεῖς ἀπὸ τοὺς Θασίους μίλουσε τὴν τουρκικὴν. Τὰ ὅσα ἀναφέρει στὴν ἐπιστολὴ ὁ Κωνσταντινίδης ἀποτελοῦν σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν πληθυσμιακὴ ὁμοιογένεια τῆς νήσου στα τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.

της Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως φαίνεται ὅτι τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἀναφερομένου ἀντιπροσώπου της ὑπὸ σοβαρὰν ἐλήφθησαν ἔποινιν.

Παρά δὲ τοῦ ἐνταῦθα ἀντιπροσώπου τῶν Κυβερ. Ρωσσίας, Γαλλίας Ἑλλήνων τὴν καταγωγὴν καὶ παρασημοφορημένον παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κ. Πέτ. Βουλγαρίδῃ ἀμφιβάλλω κατὰ πόσον παρῆσθησεν εἰς τὰς οἰκειάς Κυβερ. τὰ ἐν Θάσσω. μανθάνω ὅτι αἱ Κυβερνήσεις του ἐπιδοκιμάσασαι τὴν ἐπιφυλακτικὴν αὐτοῦ στάσιν (ἥτις μᾶλλον φαίνεται ἐνισχύουσα τὴν παρὰ τῆς Ὁθωμ. Κυβερ. κατάληψιν τῆς νήσου) τῷ συνιστῶσι νὰ μὴ ἀναμιχθῇ ποσῶς ἐπὶ ὑποθέσεως ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ προσωπικὴν ἔριδα τοῦ Ὁθωμανοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τοῦ ὑποτελοῦς του Hedive. τὸ συμπέρασμα τῆς ἐνεργίας τῶν δύο τούτων ἀντιπροσώπων τῶν Εὐρωπ. Κυβερν. καὶ αἱ πρὸς αὐτοὺς δοθεῖσαι ὁδηγία δὲν ἔχουν βεβαίως ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως καὶ τὰ ἀφῆνω εἰς τὴν ὑμέτεραν εὐθιγκισίαν.

Πρὸς τὴν Α. ἐξοχότητα ἡμέτερον ἐν Κων/πόλει πρεσβευτὴν καὶ στενὸν φίλον μου κ. κύρ Ν. Μαυροκορδάτον διελθόντα²⁷ πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος ἐντεῦθεν καὶ παραμείναντα μίαν ἑσπέραν συνομιλήσαμεν ἀρκετὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Νήσου Θάσσου. ἐξεπλάγην δὲ ἰδὼν ὅτι ἔχει διαφορετικὰς τῶν ἰδικῶν μας ἰδέας περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἐθνικοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ἀνάξιον τοσαύτης σημασίας ὅπου ἐγὼ ἀποδίδω. αὐτὰ ἔστωσαν μὲν ἐν γνώσει σας ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἡμῶν. μὴ ἐπιθυμῶν νὰ παρερμηνευθῇ παρ' ἀτόμου ἀξιοσεβάστου μου καὶ τὸν ὁποῖον γνωρίζω καὶ συνδέομαι φιλικῶς πρὸ εἰκοσιπενταετίας.

Μὲ τὸ ἀτίμωπλιον Πανταλέοντος ἐφορτώθησαν ἀπὸ τὴν 1 Μαΐου ἐξ Ἀλεξανδρείας, φορτωτὴς Χεδιβικὸς οἶκος, παραλήπτης ὁ ἴδιος εἰς Θάσσον, διάφορα σιδηρὰ σκευὴ ἱπποσιδηροδρόμου, ὡς καὶ τραῖνα κτλ. δηλαδὴ μετὰ τὴν κατάληψιν παρὰ τῆς Ὁθωμ. Κυβερν. ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Hedive, τὸ προσωπικὸν ὄλον, καὶ οἱ χωροφύλακές του παραμένουν εἰσέτι ἀδιαφοροῦντες εἰς Θάσσον, καὶ μόνον ὅπου ἐπέδωκεν διαμαρτύρησιν κατὰ τῆς παρανόμου ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ Καβάλλας καταλήψεως.

Μανθάνω ὅτι φίλος τοῦ ἀρχιμηχανικοῦ Θάσου παραμένων εἰς σοβαρὰν θέσιν παρὰ τῷ Hedive ἐν Καῖρῳ γράφει πρὸς τὸν ἐδῶ ὅτι νὰ παραμείνῃ ἐν Θάσσῃ, νὰ ἐπισκοπῇ ὡς καὶ πρότερον τὰ δημόσια ἔργα, καὶ νὰ ἀδιαφορῇ διὰ τὰ συμβαίνοντα ἄτινα θὰ καταλήξουν εἰς τίποτε.

Περιμένεται σήμερον, ἡ αὐρion, ἐνταῦθα ὁ φερεστάιρος²⁸ τῆς Hedινικῆς

27. Ο Μαυροκορδάτος διερχόταν τακτικὰ ἀπὸ τὴν Καβάλα, ἐπεὶ ἐπισκεπτόταν τὸν τάφο τοῦ γιου τοῦ Ἀλεξάνδρου ποῦ βρισκόταν στο προαύλιο τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Καβάλλας, τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἀπὸ τῆς 12 Μαΐου 1895. Περισσότερα βλ. Χιόνης, *Η παιδεία στην Καβάλα*, σ. 43.

28. Φέρετος καὶ φερέστερος: καλύτερος, ἀνδρείτερος.

οικογενείας Χαλίμ Πασᾶς²⁹ ἐκ Κων/πόλεως ἔνθα μετέβη ἐσπευσμένως ἐξ Αἰγύπτου. ἔτσι τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶναι καὶ τόσο ἀνάξιον λόγου νὰ ἐπιπάσῃ τὴν προσοχὴν καὶ μέριμναν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἡμετέρου ἀνακτος οὕτινος αἱ δυναστικαὶ ρίζαι ἐν Θάσῳ εἶναι ἐρριζωμένα ἐπὶ δέκαπέντε χιλιάδων Ἑλλήνων ψυχῶν ἐφορταζόντων κατ' ἔτος τὴν ὀνομαστικὴν αὐτοῦ ἐφορτὴν πανηγυρικώτατα χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὔτε σκιὰ ἀντιπροσώπου ἐκεῖσε τῆς Α.Μ. οὔτε ὑπηκόων πολιτῶν Ἑλλήνων. καίτοι δὲ ὁ λαὸς οὗτος διατελεῖ εἰς ἐντελὴν ἀποκτίνωσιν καὶ ἀμάθειαν, εἰς ἐντελὴν κατὰπτωσιν θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, εἰς ἀποσύνθεσιν σχεδὸν οἰκογενειακὴν, εἰς παγετώδη ἀδιαφορίαν παντὸς ἀνθρωπίνου αἰσθήματος, καὶ ὅμως τίς θὰ πιστεῦσῃ ὅτι τὸ ἐθνικὸν αὐτὸ αἶσθημα παραμμένη πάντοτε φλογώδες κρυμμένον ὥσάν σπῖθα στὴ στάκτη. σᾶς ἀναφέρω ἐν μικρὸν ἐπεισόδιον συμβὰν κατὰ τὰ λαρισιακά³⁰. Νεανίαι τινὲς ἐκ Καβάλλας ἐκ τῶν καλῶν λεγομένων οἰκογενειῶν εἶχον μεταβῇ κατὰ τὰς ἐφορτὰς τοῦ Πάσχα εἰς Θάσσον χάριν διασκεδάσεως. ἐκεῖ δὲ ἐν τινι χωρίῳ Βουλγάρῳ καλουμένῳ εὐωχοῦμενοι δεόντως τῷ Βάκχῳ ὅπως λησμονήσωσι φαίνεται τὸν ἐθνικὸν πόνον τῶν ἐξήτησαν τὸν βιολιτζήν καὶ λοιποὺς τοῦ χωρίου μουσικοὺς ὅπως χορεύσωσι κατὰ τὸ σὺνηθες ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας. ἀλλ' ὅποια ὑπῆρξε ἡ πατριωτικὴ τῶν Θασίων βιολιτζήδων πρὸς τὴν ἐνθουσιώδη νεολαίαν (ἐλεεινῶς ψυχρολουσθεῖσαν) ἀπάντησις. Δὲν ἐντρέψαθε γιὰ βιολιά καὶ χοροὺς εἴμεθα, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἐμβήκαν στὴν Λάρισα. ὄχι δέκα τάλληρα ὅπου μᾶς προσφέρετε ἀλλὰ καὶ χίλια νὰ μᾶς δώσετε δὲν θὰ ἀκούσετε βιολι καὶ τραγούδι στὴν Θάσο, οὔτε χορὸν θὰ δῆτε. οὔτε κόκκιναι αὐγὰ θὰ βρῆτε νὰ σκουντρίξετε διότι ὅλα τὰ πετάξαμεν. νομίζω δὲ Σεβαστέ μοι καὶ ἁγνὲ Πατριώτα ὅτι ἀξίζει ὁ κόπος διὰ τοιοῦτον δύσμοιρον δοῦλον λαὸν καὶ τὸν ποιητὴν φίλον σας νὰ ἐπασχολήσῃ νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι δύναται, καὶ ὑμᾶς νὰ βασανίσῃ ὅπως συντελέσετε εἰς τὸ ἐπιβαλλόμενον καθήκον εἰς πάντα ἁγνὸν πατριώτην ἵνα ἐπασχοληθῇ ὑπὲρ τοῦ καλοῦ τοῦ δυσμοίρου γένους μας, καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ παραδείγματα εἶχον νὰ σᾶς ἀναφέρω ἅτινα ξεπλύνουν ὅλα τὰ ἄλλα ἐλαττώματα τοῦ wohlrou ὁμολογούμενως τοῦτου λαοῦ. καὶ αὐτὸν ἀκόμα τὸν αὐστηρὸν ἐλεγχον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ μέγιστος καὶ δριμύτατος σατυρικός ποιητὴς Ἀρχίλοχος ἐξέπεμψεν μὲ τὸ κατὰ τῶν Θασσίων Πάρθιον αὐτοῦ βέλος

29. Αἰγύπτιος πρίγκιπας καὶ διαχειριστὴς τῶν βακουφίων. Βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τῆς Θάσου*, σσ. 159-160, ὅπου ὅμως υποστηρίζεται ὅτι ὁ Χαλίμ πασᾶς πέθανε το 1894.

30. Δὲν ἀναφέρεται βέβαια στα γνωστὰ Λαρισιακά τοῦ 1884, ὅταν ἔγινε κίνημα ἀπὸ αξιωματικὸς τῆς φρουρᾶς στὴ Λάρισα, ἐπειδὴ ἡ κυβερνήσις Τρικούπη εἶχε εἰσαγάγει πρὸς ψήφισιν νόμο γιὰ τὴν ἰδρύσιν σχολῆς ὑπαξιωματικῶν. Πρόκειται γιὰ τὴν αἰμαχὴ κατὰληψιν τῆς Λαρίσας ἀπὸ τοὺς Τοῦρκους κατὰ τὸν ατυχή πόλεμο «τῶν τριῶν εβδομάδων» τοῦ 1897 (25 Απριλίου), ὅταν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐγκατέλειψαν υποχωροῦντες ἀτάκτα πρὸς τὰ Φάρσαλα. Βλ. Ed. Driault, *Ιστορία τοῦ Ανατολικοῦ ζητήματος*, Αθήναι 1900, σ. 341.

«ὡς Πανελλήνων διζῶς εἰς Θάσσον συνέδραμεν
Μηδ' ὁ Ταντάλου λίθος της δ' ὑπὲρ νίκην κρεμάσθω»

ἥρκει λέγω νὰ ἐξευμενίσῃ τοὺς δυσμοίρους Θασσίους τὸ ὀλέθριον ἀπονενομημένον γεγονός τῆς ἐθνοκτόνου Ἐθνικῆς³¹, τῆς ἀποβιβάσεως τοῦ δυσμοίρου Δημαρᾶ³² εἰς Ἐλευθερούπολιν ὅπου μετὰ τὴν πανωλεθρίαν Θάσσοι περιέθαλψαν καὶ περιέσωσαν τὰ ὀλίγα ἀπομεινάρια τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων θυμάτων (ἡμῖς γὰρ ἀρετῆς ἀπαναίνεται δούλειον ἡμαρ).

Ὁ καταλαβὼν τὴν νῆσον Διοικητῆς Καβάλλας Ἐμῖν Πασᾶς, «Ἕλλην τὴν καταγωγὴν ἐκ Χίου ἐξωμότης, ὁμιλεῖ ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν, εἶναι ἀνθρωπος ἀρκετὰ νοήμων καὶ μὲ διπλωματικὴν ἱκανότητα, ρέκτης καὶ γενναῖος, εὐθέος χαρακτήρος, ἀλλ' ὀρηκτικοῦ. τὸ κατ' ἐμὲ τὸν εὗρον ἐπὶ ὀκταετίαν ὅπου διοικεῖ τὴν Καβάλλαν ἀρκετὰ δίκαιον καὶ εἰς πολλὰς περιστάσεις ἀνεξίθρησκον, καὶ κατὰ τι πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν συμπαθοῦντα. ἐὰν δὲ οἱ κατὰ καιροὺς ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐγνώριζον τὰ τὸν περιποιοῦνται, καὶ ἂν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβερν. τὸν ἐκολάκευε δι' ἐνὸς παρασήμου³³ πολλὰ θὰ ἐξεμεταλέυετο ὁ ἐδῶ Ἑλληνισμός παρ' αὐτοῦ, δυστυχῶς πράττομεν τὰ ἐναντία παρ' ὅ,τι πρέπει νὰ πράττωμεν. ἔχω ὁθεν τὴν ἰδέαν ὅτι κατ' ἀρχὰς θὰ περιποιηθῇ τοὺς Θασσίους καὶ εἴπερ καὶ ἐν καλῇ θελήσει ἐνεργήσῃ πρὸς βελτίωσιν τῆς ὁμολογουμένως ἐπ' ἐσχάτων ἀθλίας καταστάσεώς των. οἱ δὲ Θάσσοι ἀπηυδασημένοι ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων τῶν προνομίων των διακυμάνσεων θὰ στέρξωσι μετ' εὐχαριστήσεώς των εἰς τὴν προσωρινὴν των βελτίωσιν, βραδύτερον ὅμως θὰ αἰσθανθῶσι τὰς συνεπειὰς διότι δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πιέσεις καὶ φορολογίας πρὸς διατήρησιν 184 κληρῶν»

31. Πρόκειται γιὰ τὴ μυστικὴ (παφρακτικὴ) οργάνωση «Εθνικὴ Εταιρεία» (14 Νοεμβρίου 1894) κατὰ τὸ πρότυπο, ὡς πρὸς τὴ δομὴ καὶ τὴν οργάνωση, τῆς Φιλικῆς Εταιρείας. Κυριώτερη αἰτία τῆς ὑδρύσεώς τῆς ἦταν ἡ ἀκηδία τῶν νομίμων ἐξουσιῶν περὶ τὴν πολεμικὴν τοῦ ἔθνους ἐξάρτησιν. Υπῆρξε ἡ κύρια υπαίτια τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου τοῦ 1897, γι' αὐτὸ ὁ Κωνσταντινίδης τὴν χαρακτηρίζει ἐθνοκτόνο. Βλ. Ἀλέξ. Ζάννας, *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (Αναμνήσεις)*, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 10.

32. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἕλληνα αξιωματικὸ τοῦ μηχανικοῦ Δημήτριον Δημαρᾶ (1896-1926), ὁ ὁποῖος, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν ἐλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897, ἀποβιβάσθηκε στο λιμάνι των Ἐλευθερῶν ἐπικεφαλὴς ἀποσπάσματος 80 περίπου ἀνδρῶν στους ὁποίους προστέθηκαν καὶ μερικοὶ ντόπιοι, με σκοπὸ τὴν πραγματοποιοίηση δολιοφθορῶν καὶ κυρίως τὴν ἀνατίναξη τῆς σιδηροδρομικῆς γέφυρας τῆς Ἀγγίστας. Εξουδετερώθηκαν ὁμως ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι συνέλαβαν τοὺς μισοὺς ὡς αἰχμαλώτους. Τοὺς μετέφεραν ἀρχικὰ στο Κοκκινόχωμα (Κίναλι), ὅπου προηλακίσθηκαν καὶ βασανίσθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατοικοὺς του, ἀλλὰ με παρέμβαση τοῦ διοικητῆ τῆς Καβάλας Ἐμῖν πασᾶ ἔτυχαν φιλόφρονος μεταχειρίσεως. Ὅσοι γλύτωσαν κατέφυγαν στὴ Θάσο, ὅπου οἱ κάτοικοι ἐδεῖξαν πράγματι τὰ φιλογενῆ αἰσθήματά τους. Στὴν Περίαια κοιλάδα, κοντὰ στο Σιδηροχώρι τοῦ Παγγαίου, ὑπάρχει μέχρι σήμερα οἰκισμός «Δημαρᾶς». Διαφορετικὴ ἐκδοχὴ περὶ Δημαρᾶ βλ. στὴ *Μεγάλὴ Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3, Ἀθῆναι χ.χ., σσ. 38-39.

33. Ευφυὲς ἀλλὰ καὶ τολμηρὴ ἡ πρότασι τοῦ Κωνσταντινίδου, λίγο μετὰ τὴν ἥττα τοῦ 1897, νὰ προτείνει τὴν παρασημοφόρηση ἐνὸς Τούρκου διοικητῆ.

υπαλλήλων όπου συνεκεντρώθησαν μέχρι σήμερα εις τὴν νήσον των πρὸς καταρτισμὸν τῶν ὀργανικῶν δικαστηρίων των, καὶ λειτουργίαν τῆς Διοικητικῆς ὑπηρεσίας τοῦ νέου καθεστώτος. ἐκείνο τὸ ὄποιον κατ' ἐμὲ εἶναι γρίφος. διατὶ εἰς τὴν νήσον όπου δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς Ὅθωμανὸς κάτοικος (διὰ μαρτυρίᾳ) όπου δὲν γνωρίζει οὐδεὶς τῶν κατοίκων τὴν Ὅθωμανικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ μάλιστα αἱ ἀποφάσεις των κατὰ τὰ προνόμια των εἶναι τελεσίδικοι τί χρησιμεύει τόση πληθώρα ὑπαλλήλων Τούρκων. ἡ διατὶ τέλος δὲν διορίζεται Χριστιανὸς διοικητής³⁴. ἄρα γε δὲν δύναται ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διὰ τῆς ἐν Κων/πόλει πρεσβείας τῆς νὰ προστατεύσῃ τὰ προνόμια αὐτοῦ τοῦ λαοῦ συμπράττουσα μετὰ τῶν Πατριαρχείων ἀφοῦ ἔχουν τὴν ἀτυχίαν νὰ μὴ ἔχουν οὔτε ἴδιον Ἀρχιερέα ἀλλὰ νὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου τῆς Μαρωνίας³⁵ καὶ τῆς ὁποίας ὁ νομὸς ὑπάγεται εἰς τὴν Διοίκησιν Ἀνδριανουπόλεως. φαντασθῆτε πλέον τὴν παλινωδίαν αὐτὴν, καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ποῖα ἔπονται, καὶ ἂν πρέπη νὰ δεικνύεται τοσαύτη ἀδιαφορία ἐπὶ Νήσου ἑλληνικωτάτης³⁶ καὶ ἀμέσου ὀρμητηρίου ἐπὶ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας καὶ ἰδίως τοῦ Ἁγίου Ὄρους. δὲν εἶμαι πολιτευτής, ἄριστε φίλε, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ κατώτερος νοῦς τοῦ κοινοῦ νοός μου δύναται νὰ προβλέψῃ ὅτι πᾶσα ἐγκατάλειψις ἐπὶ τοιούτων ἐθνικῶν συμφερόντων δύναται νὰ ὀνομασθῇ μὲ τὸν μικρὸν μὲν ὡς ἐθνικὴ αὐτοκτονία. καὶ διὰ τοῦτο θεωρῶ καθήκον μου νὰ σᾶς μεταδίδω ὅσα σᾶς μεταδίδω, ἐπαναπαύων ἐν μέρει τὴν ἐθνικὴν μου συνειδησιν. όπου κάμει ὅτι, μπόρεσε ξεπλήρωσε τὸν νόμον. Μὲ τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ἐξαιρέτου ὑπολήψεως καὶ σεβασμοῦ μου διατελῶ

Πρόθυμος

Ἰωάννης Κωνσταντινίδης

Ἐν Καβάλλᾳ 21 Μαΐου 1902

Πρὸς τὸν καλὸν πατριώτην

κύριον κύριον

Στέφανον Δραγούμην

εἰς Ἀθήνας

34. Αἰξιοσημείωτη εἶναι ἡ πρόταση τοῦ Κωνσταντινίδη γιὰ τὸν ὀρισμὸ χριστιανοῦ διοικητῆς σὲ μιὰ κατεξοχὴν χριστιανικὴ νήσο. Πρότεινε μάλιστα οἱ σχετικὲς εἰσηγήσεις καὶ προσπάθειες νὰ πραγματοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως σὲ συνεργασία με τὸ πατριαρχεῖο. Πιθανότατα εἶχε ὑπόψιν τοῦ το προηγουμένου τῆς Σαμιακῆς Ηγεμονίας.

35. Ἡ Θάσος ἀνῆκε ἐκκλησιαστικῶς στὴ μητρόπολη «Μαρωνείας καὶ Θάσου» με ἔδρα τὴν Κομοτηνὴν μέχρι το 1924 (ἀπὸ το 1646). Βλ. Γεωργατζῆς, ὁ.π., σ. 211.

36. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Θάσου βλ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τῆς Θάσου*, σ. 166 καὶ Μ. Γεωργιάδου, ὁ.π., σ. 98. Ὁ Κωνσταντινίδης, θεωρῶντας τὰ πράγματα ἐκ τοῦ σύννεγγυς, πίστευε ὅτι σὲ περίοδο συρρικνώσεως τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας, κάθε σπιθαμὴ γῆς, καὶ μάλιστα ἐλληνικῆς, πού κερδιζόταν εἶχε σαφῶς θετικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ μέλλον τοῦ αὐτῶτου ἐλληνισμοῦ. Ἐπ'ἀνόδῳ τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως στὴ Θάσο σήμαινε ἀνάσχεση τῆς συρρικνώσεως καὶ ἀνακοπή τῆς καθοδικῆς πορείας.

Β' ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐν Καβάλλᾳ 25 Ἰουνίου 1902

Σεβαστέ μοι φίλε κ. Στ. Δραγούμη,
Εἰς Ἀθήνας

Ἐπικαίρως περιήλθεν εἰς χεῖρας μου ἡ φιλική σας τῆς 12ης φθίνοντος, δέν δύνασθε νά φαντασθῆτε πόσον καλόν μοι φέρουν φιλικαί προερχόμεναι ἀπό ἀγνᾶς πατριωτικᾶς καρδίας διότι ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀπογοητεύσει ὅπου διατελῶ νομίζω ὅτι ἀκούω τήν φωνήν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Φιλίππου καί λέγουσάν μοι. μέμνησο ὅτι ἡ Μακεδονία στενάζει, καί ἀνακτῶ πάραυτα νέον θάρρος πρὸς ἐκτέλεσιν ἱερῶν καθηκόντων.

Καί ὁμως πόσον παρήγορον φίλτατε ὑπὸ τὴν καταπληκτικὴν κατάπτωσιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα πόνου παρὰ τῶν εὐ φρονούντων νά βλέπετε τὸ αἰσθημα τῆς φιλοπατρίας εἰς καρδίας κοινῶν ἀνθρώπων τῶν λαϊκῶν τάξεων νά ἐνισχύη αὐτοὺς πρὸς γιγαντιαίαν Τιτανομάχον πάλην καί ἡ σφενδόνη τοῦ μικροῦ Δαβὶδ νά κατασυντρίβῃ τὸν Γολιάθ γίγαντα τοῦ πανσλαβισμού³⁷ ὅστις ἐπ' ἐσχάτων ὡς Δράκων ὀκτάπους ἐξήπλωσε πανταχοῦ τοὺς πλοκάμους του. ὑμεῖς δὲ πάντες ὑπὸ Μανδραγόραν καθεύδετε, καί ὁμως ὁ Θεὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξε πάντοτε μέγας. αἱ δὲ ἐλπίδες μας δέν εἶναι ἐλπίδες κοιναί, καί ἡ μεγαλύτερα τῶν ἰδεῶν λαμβάνει σάρκα καί ὀσά καί τελειοποιεῖται καί ἐν αὐτῇ τῇ ἀφανείᾳ τῆς δράσεώς μας. διὰ τῆς ἀντιδράσεως τῶν καταχθονίων ἐχθρῶν μας, τὸ ἅγιον καί παντοκράτωρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πνεῦμα διὰ μιᾶς καί μόνης ἀκτίνος φωτὸς εἰσδύει εἰς τὰς σκοτεινάς ἀβύσσους των. καί ἐκείνους μὲν θαμβώνει ἡμᾶς δὲ φωτίζει ὅπως ἐκτελοῦμεν τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως καί δημιουργίας ταχθεῖσαν σταδιοδρομίαν μας.

Εἰς τὴν Περσετζάνην³⁸ τῆς ἐπαρχίας Δράμας ἐστράφη ἐπ' ἐσχάτων πᾶσα ἡ ἐνέργεια τοῦ Πανσλαβισμοῦ καί καθ' ἣν στιγμὴν τὰ κομητὰτα των διὰ τῶν χρημάτων των ἐξαγοράζουν πεπυρωμένας συνειδήσεις (ἀσυνειδήτως βεβαίως ἐργαζομένας) δράξ Ἑλλήνων πατριωτῶν, καί τὸ παρήγορον γνησίων καί

37. Για τις πανσλαβιστικές προσπάθειες ειδικότερα στη Μακεδονία βλ. Μελέτιος Μεταξάκης, *Το Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἐν Ανατολή, Ἀθήναι 1913* καὶ Ἰωακείμ Παπαγγέλος, «*Η ρωσικὴ πολιτικὴ στο Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὸν 19ο αἰ. καὶ ἡ δραστηριότης των Ἀγιορειτῶν Ρώσων στὴν περιοχὴ Καβάλας*», *Η Καβάλα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Α' Τοπικὸ Σημῆσιον 18-20 Ἀπριλίου 1977*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 405-418.

38. Ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ υποπροξένου Καβάλας Ἀννίνου (15 Φεβρουαρίου 1905) πληροφοροῦμαστε ὅτι λειτουργοῦσαν: α) ἐλληνικὰ σχολεῖα (1 ἀρρεναγωγεῖο καὶ 2 νηπιαγωγεῖα μὲ 4 δασκάλους καὶ 2 δασκάλες καὶ σύνολο μαθητῶν (85) καὶ μαθητριῶν (79) 164), β) βουλγαρικὰ (1 ἀρρεναγωγεῖο καὶ 1 νηπιαγωγεῖο μὲ 3 δασκάλους καὶ 1 δασκάλα καὶ σύνολο μαθητῶν (45) καὶ μαθητριῶν (20) 65). Αναφέρονται ἐδῶ γιατί εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς πληθυσμιακῆς συνθέσεως τῆς πόλεως. Α.Υ.Ε. 1905/ΚΒ (69).

ιθαγενῶν Μακεδόνων, χωρὶς ὧθσιν, χωρὶς ἐλαχίστην ὕλικήν ἢ ἥθικὴν ὑποστήριξιν τάσσονται ὡς φρουροὶ ἄγρυπνοι τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ τοῦ γένους καὶ ἀμύνονται ὑπερανθρώπως μετ' ἀπαραδειγματίστου φιλοπατρίας καὶ συνέσεως καὶ ὡς ἰσὸς ἀράχνης ἅπασαι αἱ κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ μηχανοραφαίαι τῶν ἐχθρῶν μας διαρρηγνύονται καὶ ὡς πομφόλυγες διαλύονται. δὲν εἶναι ἀληθῶς τοῦτο παρήγορον; καὶ δὲν πρέπει ταῦτα πάντα νὰ καθίστανται γνωστὰ πρὸς τὸν φίλτατόν μου κ. Δραγοῦμην ὅπως δι' αὐτῶν τοὺς μὲν καλοὺς τῶν πατριωτῶν ἐνθαρρύνει, τοὺς δὲ νωθροὺς καὶ καθεύδοντας τοῦ ληθάργου τῶν ἐξεγείρει; ἰδοὺ δ' ἐν περιλήψει τὰ ἐπ' ἐσχάτων λαβόντα χώραν, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν, ἐστάθη ἀδύνατον οἱ ἐν Περσετζάνῃ ἀσυνειδήτως ὑπὲρ τῶν Πανολλαβιστικῶν κομητᾶτων ἐργαζόμενοι νὰ ἀφαρπάσουν τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ὁρθοδόξων, βλέποντες δὲ καὶ τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀπόφασιν τῶν ἐγχωρίων δικαστηρίων, ἤρχισαν νὰ διεκδικοῦν χωρὶν τινὰ ἔξωθεν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα παλαιοῦ νεκροταφείου καὶ ἐνθα πρὸ δεκαετίας περὶπου ἡ Ὁρθόδοξος ἑλληνικὴ κοινότης ᾤκοδόμησε καφενεῖον καὶ τινὰ δωμάτια διὰ συνεσφορῶν πρὸς κάρπωσιν ἐνοικίου 50 περίπου τουρκ. λιρῶν τοῦ ὁποίου ἡ πρόσδοδος συντελεῖ πρὸς διατήρησιν τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν, μετὰ τινων ἄλλων ἐθνικῶν ἐπιδομάτων. Τί δὲ ἐπιννοεῖ ἡ ἀληθῶς σατανικὴ μηχανοραφία τῶν; ἐπωφελοῦνται τῆς περιστάσεως τοῦ θανάτου τοῦ σχηματικοῦ ἱερέως Βουλγάρου καὶ δωροδοκοῦντες τοὺς ἀρμοδίους διατάσσεται ὁ ἐνταφιασμός του εἰς τὸν ἐντὸς τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας χωρὶν, ὅπως ἀποκτήσωσι δικαίωμα τοῦ ἐπ' αὐτοῦ κυρίου τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος. μάτην διαμαρτύρωνται διὰ τὸ αὐθαίρετον οἱ ἡμέτεροι δὲν εἰσακούονται παρὰ τοῦ ἐν Περσετζάνῃ δωροδοκηθέντος ἀστυνόμου, καὶ οὕτω κατέρχονται ἐν σώματι οἱ πρόκριτοι αὐτῶν ἐν Δράμα καταφεύγουσι εἰς τὸν Μητσαρίφην³⁹, ἄνδρα συνετόν καὶ φιλοδίκαιον ἐπ' ἐσχάτων διορισθέντα παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερν. καὶ ὅστις ἐν ἀμεροληψίᾳ ἐκθέτει τὰ γεγονότα τηλεγραφικῶς πρὸς τὸν Βαλὴν Θεσσαλονίκης εὐδοκήσαντα νὰ διατάξῃ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίου ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ὅπως ἐκαφῇ πάραυτα ὁ Βούλγαρος ἱερεὺς ἐκ τοῦ προαυλίου τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ὁρθοδόξων καὶ παραδοθῇ τὸ ἀποσυντεθὲν αὐτοῦ ἤδη σαρκίον τοῖς Βουλγάροις. ταῦτα δὲ πάντα καὶ ἐγένοντο παραχρῆμα συμφώνως τῇ διαταγῇ τοῦ Νομάρχου Θεσσαλονίκης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἂν καὶ παρίσταται ἀποτροπῆαι καὶ μὴ συνάδον εἰς τὸν ὕγιῃ τοῦ Ἑλλήνος χαρακτῆρα, καὶ ὅμως οὕτω ἔδει γενέσθαι καὶ ὁ παρατυχῶν ἐκεῖσε εἰς Δράμα

39. Ἡ Δράμα ἦταν ἔδρα παντζακίου (με μοντεσαρίφη) καὶ ἡ Θεσσαλονικὴ βιλαετίου (με μπεηλέρμπεη) στο ὁποῖο ἀνῆκε καὶ ἡ Καβάλα. Ἡ Θάσος ἀνῆκε στο βιλαέτι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Για τὴ διοικητικὴ οργάνωση τῆς οθωμανικῆς αυτοκρατορίας βλ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οἱ βαλκανικοὶ λαοί*. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάρκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-19ος αἰ.), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 38 κ.ε.

ποιητής φίλος σας Κωνσταντινίδης⁴⁰ κατεσκήρυνε πρὸς στιγμήν τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας του. καὶ συνετέλεσεν ἴσως καὶ κατὰ τι εἰς τὴν βέβηλον ταύτην πράξιν ἐπαναπαυόμενος εἰς τὸ ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ ἀνόσια. πράγματι δὲ τὸ ἀποτελέσμα ἦτον πλήρης θριαμβος τῶν ἡμετέρων καὶ ταπεινώσεως τῶν Βουλγάρων καθ' ὅλον τὸ διαμέρισμα τῆς Δράμας.

Δι' ὅλα ταῦτα ὁμως ἐχρειάσθησαν καὶ ἐξ ἐκείνων τῶν ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι. καὶ ἀφαιμάξεις ἀρκετῶν ἰσχνῶν βαλαντίων ἐγένοντο διότι τὰ παχέα δυστυχῶς δὲν ἐρχονται εἰς τοιοῦτου εἶδους χαριεντισμούς, καὶ ἵνα ἀποφεύγωσι τὰς ἀφαιμάξεις ἔχουσιν ὡς πρόχειρον τὴν ἀποδοκιμασίαν πάσης πατριωτικῆς πράξεως καὶ ἀρμαθιάζοντες λέξεις μόνον ψευδοπατριωτικὰς ὡς συμβαίνει συνήθως. αἰτινες πληγώνουσι μόνον θανασίμως πᾶσαν ἀγνὴν πατριωτικὴν καρδίαν μὲ ἐπώδυνον μαρτύριον. ἐνῶ δὲ ἐφαίνοντο ὑποχωροῦντα τὰ ἄγρια τοῦ Πανσλαβισμού σύννεφα, αἰφνης βλέπω ἐμπροσθέν μου τὴν ἐφοροειτροπὴν τῆς Περσετζάνης πάντοτε θαρραλέα νὰ ἐκτελεῖ εὐγενεῖς ἀγῶνας. ἀφοῦ φαντασθῇτε καὶ τὸ ἐπιδιρασθὲν ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου κοινότητος καφενεῖον ὠνόμασαν «Ἀγῶνα μαρτυρίου» καὶ τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἔθεσαν. πόσοι δὲ ἀνάδοχοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐγὼ αὐτὸς δὲν θὰ ξηλώσουν τὴν χάριν, καὶ τὴν ἐκφραστικότητα τοιοῦτου ὀνόματος τὸ ὅποιον μόνον φιλοπατρία ἀλγοῦσης καρδίας δύναται νὰ φαντασθῇ, καὶ ὀνοματίσῃ. δυστυχῶς ὁμως καὶ πάλιν παρουσιάζεται νέος ἀγὼν. Οἱ Βούλγαροι Περσετζάνης ἐφασέβαλλον τὴν δίκην εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ προσκαλεῖται εἰς τὸ ἐν Θεσ/νίκη Ἐφετεῖον ἡ Ὁρθόδοξος κοινότης Περσετζάνης νὰ παρουσιάσῃ πρὸς ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως μεθ' ἡμέρας 31. ἀπὸ τὰς 9 Ἰουνίου. ἦτοι τὴν 10 Ἰουλίου φαντασθῇτε δὲ τὴν θέσιν τῶν ἐξηγνημένων καθ' ὅλοκληρίαν οικονομικῶς πρὸς δὲ καὶ τὴν καθ' ἑκάστην φορολογίαν τῶν εὐαρίθμων πατριωτῶν καὶ τοῦ ἐδῶ Ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου⁴¹ μὴ δυναμένου ἔστω καὶ ἐλάχιστα νὰ τοὺς ὑποβοηθήσῃ καὶ εἰς ὅλα αὐτὰ καὶ τὴν θέσιν τοῦ δυσμοίρου ποιητοῦ φίλου σας ὅστις κυριολεξεί κατὰ τινα τουρκικὴν παροιμίαν λογοπαιγνικῇ ἀλλὰ ἐκφραστικωτάτῃ διὰ τὴν θέσιν μου «Βερ, βερ, βεράν ὀλοτού», ἦτοι δίδε, δίδε, κατέστης Σωτήρ, καὶ ἐρείπιον, τῆς λέξεως Βεράν διττῆς ἐχούσης τὴν σημασίαν, καὶ ὁμως ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ δὲν ἀφέθην. ἔτρεξα, ἐκοπίασα, ἐπόνεσα, ἀλλὰ καὶ χαρὰν μεγάλην ἡσθάνθην διότι κατώρθωσα κάτι ἐγὼ κάτι ἄλλοι καλοὶ πατριῶται νὰ τοὺς ἐξοικονομήσουν ἐν ποσὸν 700 περίπου δραχμῶν καὶ πιστεύω νὰ γίνῃ κατὰ ἄκομα τοὺς δοθοῦν δὲ καὶ συστατικαί πρὸς τὸν ἐκεῖσε Ἑλληνα πρόξενον καὶ κερδίσουν, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, καὶ ἐν τῷ Ἐφετείῳ Θεσσαλονίκης τὴν δίκην των. ὅπερ θὰ εἶναι ἀληθὲς πλῆγμα διὰ τοὺς Βουλ-

40. Ἡ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντινίδου ὡς ἀντόπτη μάρτυρα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Φαίνεται ὅτι βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὰ γεγονότα.

41. Στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐλληνικοῦ υποπροξενείου Καβάλας ἀνήκαν οἱ καζάδες Καβάλας, Δράμας, Πραβίου καὶ Σαρή-σαμπάν (Χρυσουπόλεως Νέστου).

γάρους τοῦ ἐδῶ διαμερίσματος.

Εἰς τὸν ἐνταῦθα Ἑλληνα πρόξενον κ. Γ. Σάρρουν⁴² ἐπέστησα τὸ σοβαρὸν τῆς ὑποθέσεως καὶ ὅστις μοι διεβεβαίωσεν ὅτι ἐκτενῶς ὑπομνηματίσας ταῦτα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐζήτησε καὶ τὴν ὑλικὴν συνδρομὴν τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως, καὶ πιστεῦει ὅτι θὰ εἰσακουσθῇ. ὁπωσδήποτε ἐνέγκρινον σκόπιμον νὰ σᾶς δηλώσω ταῦτα πάντα καὶ ὅτι κατὰ τὰ φαινόμενα ἐν μέλλοντι τὰ Σλαβοκομητὰ θὰ δράσωσι λυσאלέως εἰς τὸ ἐδῶ διαμέρισμα καὶ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐδῶ ἔχει ἀνάγκην ὑλικῆς ὑποστηρίξεως οἱ δὲ πλοῦσοι συνήθως παντοῦ εἶναι καὶ οἱ σκληροί. οἱ δὲ φιλοπάτριδες ἀδέκαροι καὶ κυριολεξί ἐξαντλήθηκαν, ἐγὼ δὲ αὐτὸς εὐρίσκομαι εἰς ὁμοίαν καὶ χειροτέραν κατάστασιν διότι δὲν ἐντρέπομαι νὰ τὸ πῶ ὅτι αὐτὰ ὅπου κάμνω ἐδῶ τόσα ἔτη εἶναι ὑπεράνω τῶν δυνάμεών μου. δὲν τολμῶ δὲ πλέον νὰ φορολογῶ τὸν μὲν καὶ τὸν δὲ ἐκ τῶν καλῶν πατριωτῶν. ἔμαθον ἄλλοτε παρὰ πολλῶν ὅτι ὑπάρχουν ποσὰ διαθέσιμα διὰ τοιούτους ἱεροὺς σκοποὺς. ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἐν κοινῷ ἄξιον λόγον ὅπως χρησιμεύῃ διὰ τὰς ἀνάγκας ὅταν παρουσιάζωνται. καὶ νὰ γνωρίζῃ κανεῖς ποῦ πρέπει νὰ ἀπευθύνεται ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. ἔτσι σεῖς πάλιν θὰ ἐνεργήσετε διὰ νὰ γίνῃ τι ὠρισμένως. διότι ἐγὼ σᾶς ἐξομολογοῦμαι καθαρὰ εἰς οὐδὲνα ἄλλον ἐκτὸς Ὑμῶν ἐλπίζω.

Καλὸν ἐθεώρησα νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι τὸ κυριώτερον ὄργανον τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἐν Δράμα εἶναι ὁ ἐκ Πορροστζάνης καταγόμενος Χ' Τιώργης Ἰωαννίδης, ἔχοντα τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξε καὶ ἐθέρμανεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἑλλ. καπνέμπορος ἐκ Δράμας καὶ ὁ μεγαλύτερος τῶν ἐκεῖ φαινομενικῶς πατριωτῶν. ὁ ἐπάρατος αὐτὸς Χ' Τεώργιος εἶναι ὁ αἴτιος ὅλων τῶν τελευταίων μηχανορραφῶν. αὐτὸς μετέβη πρὸ ἡμερῶν εἰς Θεσ/νίκην καὶ ἐνήργησε καὶ τὴν ἔφεσιν. κατ' αὐτὰς δὲ εὐρίσκεται αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας χάριν τῆς πασχούσης ὡς λέγει ὑγείας του.

Τίς εἶπε ἂν δὲν περνᾷ καὶ διὰ πατριώτης. Εἶναι ὑψηλὸ ἡλικίας 55-60 ἐτῶν ἀσπρόξανθος. ὁμιλεῖ τὴν γλῶσσαν μας καλὰ καὶ τὴν γράφει ὄχι τόσο καλὰ. νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς τὴν αὐτόθι ἀστυνομίαν, εἶναι ἐπικίνδυνος ἄνθρωπος. εὐεργέτημα μέγιστον διὰ τὸν Ἑλληνισμόν τοῦ ἐδῶ διαμερίσματος ἐὰν τοῦ ἔπλεκαν αὐτοῦ καμμίαν πλεκάνην

42. Με Β.Δ. που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 152/1.7.1900 μετατέθηκε από το υποπρόξενοί Ηρακλείου στην Καβάλα, επειδή στο υποπρόξενοί Καβάλας δεν υπηρετούσε διπλωματικός υπάλληλος αλλά διευθυνόταν από τον καπνέμπορο Γ. Πρωτόπαπα (από τον Ἀγ. Πέτρο Κυνοῦρίας). Μερικούς όμως μήνες νωρίτερα, ο πρόεδρος του προξενικού δικαστηρίου Κωνσταντινουπόλεως Σταμ. Παγανέλης, μετά από επιθεώρηση που πραγματοποιήσει στο υποπρόξενοί Καβάλας στις 4 Οκτωβρίου 1899, συνέταξε έκθεση με την οποία μετέφερε στο υπουργείο τη δυσарάσκεια των Καβαλιωτών για τον διορισμό του Σάρρου. Έγραφε ότι οἱ ἄξιοι ὁμοεθνεῖς μετὰ θλίψεως ἤκουσαν τὸν διορισμὸν τοῦ κ. Σάρρου ὡς τακτικοῦ διευθύνοντος τὸ ὑποπρόξενιον. Ο Σάρρος ὅμως ἦταν ἑμπειρὸς διπλωματικὸς υπάλληλος με θητεία στην κεντρικὴ υπηρεσία, στο υποπρόξενιο Δυρραχίου (1884), στο Ηράκλειο κ.α.

καὶ τὸν χαρακτηρίσουν ὡς συμπράττοντα μετὰ τῶν αὐτῶσε Βουλγάρων. καὶ τέλος τίς εἶδε ἂν δὲν συμπράττει καὶ ἂν δὲν εἶναι καταχθόνιος ὁ σκοπὸς τῆς ἐλευσεώς του εἰς Ἀθήνας.

*

Περὶ τῆς Θάσσου δὲν ἔχω τι νεώτερον νὰ σᾶς ἀναγγείλω. ὁ πρόην Διοικητὴς ὁ διαπράξας τοὺς φόνους κατὰ ἀόπλων χριστιανῶν καὶ ὅστις παρέμενεν ἀκόμη εἰς Θάσσον διετάχθη τηλεγραφικῶς ἀπὸ τὸν ἐν Κων/πόλει ἤδη διαμένοντα Hedivie νὰ μεταβῇ ἐκεῖσε. ἀνεχώρησε δὲ ἀμέσως συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ δύο ὑπαστυνόμων Ὀθωμανῶν ὡς ὑπόδικος. ὑπάρχει πεποίθησις ὅτι θὰ ἐπανεέλθῃ τὸ πρόην καθεστῶς.

Σᾶς κατασπάξομαι
Πρόθυμος
Ὅλος σός
Ἰωάννης Κωνσταντινίδης

Γ' ΕΠΙΣΤΟΛΗ⁴³

Σεβαστέ μοι φίλε κ. Στ. Δραγούμη
Ἀθήνας

Ἐχων ὑπ' ὧσιν τὸ πατριωτικὸν ἐνδιαφέρον ὑμῶν, θεωρῶ καθήκον νὰ σᾶς ἀναγγείλω ὅτι εὐόιοινα τὰ τῆς νήσου Θάσσου προοιονίζονται καθ' ὃ ἀντιπρόσωπος τοῦ Hedive κατόπιν τῶν ὁσων σᾶς προέγραψα ὅτι μετέβῃ εἰς Κων/πολιν πρὸς ἀνάκρισιν, ἐπανεκάμψεν προχθὲς εἰς Θάσσον διακοινώσας ὅτι ἐπελθούσης συνεννοήσεως εἰς Κων/πολιν μετὰ τοῦ Ἀνακτοῦ καὶ Hedive, τὸ καθεστῶς τῆς νήσου ἐπανερχεται μὲ προνόμια ὡς καὶ πρὶν καὶ ὅτι ἐντὸς βραχέως ἀποχωρεῖ ἢ ἐν τῇ νήσῳ παραμένουσα ἔτι τουρκικὴ κατάληψις. ἔτσι πιστεύω νὰ σᾶς εὐχαριστήσῃ ἢ εἰδήσις αὕτη καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἀγγελίαν τῆς ἔσπευσα νὰ σᾶς ἀναφέρω. Ἄν δυνηθῶ θὰ μεταβῶ ἐκεῖσε ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ὅπως καθησυχάσω τινὰς τῶν ἀντιφρονούντων Ρωμίων νομιζόντων καλλιτέραν τὴν ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως κατάληψιν τῆς πατρίδος των.

Σᾶς κατασπάξομαι
Φιλικώτατα
Ὅλος σός
Ἰωάννης Κωνσταντινίδης

43. Επάνω στο ἐπιστολόχαρτο υπήρχε σφραγίδα με τὸ οἰκόσημο (ΙΚ) καλλιτεχνικά χαραγμένο. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμένη στις ἀρχὲς Ιουλίου 1902.

Υ.Γ.

Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω
τὰς προσταλείσας ἀγγελίας τῆς Δεσποινίδος
Μαρίας Λεοντίου⁴⁴ τοῦ ἔργου
quo vadis, domine.
Ὁ ἴδιος.

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ιστορίας - Εθνολογίας

ΣΤΑΘΗΣ Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ

44. Πρόκειται για την ανεψιά του που ήθελε να ασχοληθεί με τη λογοτεχνία. Δεν φαίνεται να υπήρξε συνέχεια. Βλ. Κεκριδής, «Ο ποιητής», σ. 269 σημ. 4.

SUMMARY

Stathis Kekridis, *Unpublished Letters from John Constantinidis to Stephen Dragoumis*.

Important historical evidence for the events of 1902 in Eastern Macedonia (particularly Prosotsani near Drama) and on the island of Thasos is provided by three letters by John Constantinidis, the Cretan poet and protagonist in the Macedonian Struggle, who lived at that time in Kavala. They were addressed to Stephen Dragoumis, who at that time showed a strong interest, and was actively involved, in the Macedonian question, which is why Constantinidis kept him informed of developments, while also setting out his own concerns and reservations. These letters, which come from the Historical Archive of the Greek Ministry of Foreign Affairs and are here published in their original form, show in a direct and vivid way the diverse nature of the struggle being waged by the Greeks in these areas, partly against their overlords for more humane living conditions, and partly against the consequences of the recently-arisen question of the Bulgarian Exarchate.